

VARGA PATRIK ZSOLT

MSc-hallgató, Vezetés és Szervezés szakágon

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs

MSc-student of Leadership and Organisation program,

University of Pécs Faculty of Business and Economics, Pécs, Hungary

ORCID: 0009–0008–3370–8087

email: patrik.varga96@gmail.com

**VENDÉGFOGADÓK PÉCSETT A MODERN SZÁLLODAALAPÍTÁSOK
ELŐTT**

INNS OF PÉCS BEFORE THE ESTABLISHMENT OF THE MODERN HOTELS

ABSTRACT

In this study I present the beginning of the hospitality industry of Pécs prior the establishment of modern hotels by introducing traditionally operating inns. At first, I introduce the economy of the largest city of South Transdanubia after it earned its freedom from the different authorities in the 18th century. Pécs was a unique city with good geographical factors. The Mecsek mountain protected the town from harsh weather elements. Therefore, Pécs had a very mild Mediterranean climate, which was a key element in agriculture and viticulture. Due to the increasing numbers of markets and fairs more and more people were visiting the city, trade was booming. As the demand rose taverns and inns were built by local entrepreneurs to supply the needs of non-residents. As a direct result of this, several inns were established. To name the 7 biggest and well-known ones: Magyar Korona, Magyar Király, Hétfejedelem, Fehér Farkas, Mátyás Király, Aranyhajó and the „Vendégfogadó a Nádorhoz”. They were representatives of the traditional hospitality of the era. They looked very similar to each other with minimal ornamentation. These house-like buildings had only one or two floors with a small number of rooms, usually with the capacity of under 10 beds. Their layout was pretty much identical: through a huge entrance we found an inner yard where the latrines, the stables and the wells were. The different rooms and common areas were inside of the inn. If the building had multiple storeys, then usually the common areas were on the ground floor, whereas the rooms were located above. The provided services were sufficient to meet the basic needs of the guests, such as hunger, thirst, resting and preparing the horses for the road. The innkeeper oversaw daily operations. In the traditional system there was virtually no competition between establishments, thus every business coexisted with each other. This traditional system changed with the opening of „Vendégfogadó a Nádorhoz” in 1846, which was the first hotel in Pécs by today’s standards. Traditional innkeeping had a lot of potential to develop which was realised in the hospitality industry of the city after 1867.

Keynotes: hospitality, Pécs, beginning of the 19th century, traditional innkeeping, inn history

Kulcsszavak: vendéglátás, Pécs, 19. század eleje, tradicionális vendégfogadás, fogadótörténet

1. BEVEZETÉS

Tanulmányomban a pécsi szálláshelyek fejlődésének kezdeti szakaszát fogom bemutatni. Ezek a tradicionálisan működő, általában alacsony kapacitással rendelkező szálláshelyek rendszerint fogadókat, vendégfogadókat, szállókat és beszálló kocsmákat foglaltak magukba. Általában a tulajdonosaik üzemeltették a fogadókat. A már messziről is könnyen megismerhető földszintes

– ritkább esetekben emeletes –, egyszerű házszerű képződmények ugyanakkor a korabeli utazóközönség szükségleteit maradéktalanul ellátták; ezek az igények javarészt alapszükségletek voltak: ivás, evés, elszállásolás, felfrissülés, lovak felfrissítése stb.

Habár a pécsi 19. századi gazdaságról számtalan forrás maradt fenn, mégis a fogadókrol annál kevesebb. Ennek ellenére igyekeztem a fellelhető információik alapján rekonstruálni a korabeli gazdasági környezetet, amelyben a vendégfogadás rendszere működött. Antalffy Gyula reformkori városrajzából megismertem Pécs általános profilját, míg gazdasági szerepének meghatározásában nagy segítségemre voltak Bácskai Vera tanulmányai. Természetesen a kialakított képet számtalan egyéb szaktanulmány, iparstatisztikai kiadvány és egyéb szakirodalom is segítette. A megismert környezet után rátértem a vendéglátás részletezésére; először egy általánosabb jellemzést adtam, majd pedig a korszakban működött legnevesebb pécsi fogadókat. Jellemzésemet segítette Kovács Lajos munkássága, a 2010-ben megjelent Pécs Lexikon szócikkei, tárcái, illetve számos a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára által kiadott tanulmánykötet is. A város vendégfogadásának mindennapos működését ismertem meg a korabeli sajtóból, úgymint a Pécsi Napló, Pécsi Figyelő és egyéb lokális-, illetve országos lapokból az ADT és a hungaricana.hu segítségével. A levéltári alap kutatás során felhasznált városi ügyiratok sokat segítettek a valóság feltárásában. A fogadók kinézetét elsősorban fényképgyűjteményekből ismertem meg (MNL BaVL, Janus Pannonius Múzeum, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum).

Kutatási tevékenységemet két szakmai kérdésre fókuszáltam. Egyrészt kíváncsi voltam, hogy néz ki a pécsi vendégfogadás rendszere a nagy szállodalapítások előtt, másrészt az is érdekelt, hogy milyen innovációk jöttek létre, amivel előkészítették a szállásadás gyökeres változását?

2. PÉCS GAZDASÁGA A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Pécs a török hódoltság után a püspök, mint földesúr alá tartozott. Hosszas folyamat eredményeképpen valódi felszabadulása 1780. január 21-én következett be, amikor is szabad királyi jogú városi rangra emelkedett.¹

Pécs a reformkori források jó adottságokkal rendelkező, mediterrán városként említik, amely elsősorban földrajzi elhelyezkedéséből adódik. A várostól északra a Mecsek nemcsak megóvja a települést a kedvezőtlen időjárási tényezőktől, hanem a déli fekvésű napos lejtők révén kitűnő feltételeket teremt a mezőgazdaság számára is: megterem itt a legtöbb déli gyümölcs (füge, eper, cseresznye, olajfák stb.) és kiemelkedő a szőlő- és gabona termesztés, aminek következtében Pécs regionális méretekben is meghatározó bor- és gabonaforgalmi hely volt.²

A várost három nagy kereskedelmi útvonal érintette, amelyekkel mind a szlavóniai, mind a Török Birodalom területei be voltak kapcsolva Pécs kereskedelmi rendszerébe. Nyugat felé a Szigetvár–Nagykanizsa–Bécs katonai, postai és kereskedelmi út, a Buda felé tartó északi út és a Balkán országait bekötő délkeleti út szolgálta a nagykereskedelmet. A forgalmazást a településen polgárőrség vigyázta.³ Az említett útvonalak mellett a megyén belül fontos volt a Pécs–

Mohács összeköttetés is, amelyen főleg gabona és só-, később szénforgalmat bonyolítottak le.⁴ Folyamatos népességnövekedés jellemezte a települést és az 1848-as évekre már 15.000 fős volt a lakosság.⁵ A város kereskedelmének fejlődését mutatja a nagykereskedők számának növekedése is. Az 1823-ban számlált 18 kalmár 1845-re 34 főre, 29 kereskedőre és 7 húsárusra bővült.⁶

Pécs gazdasági jelentősége piacközponti szerepében is tükröződik. Az 1828. évi országos összeírás elemzéséből az derült ki, hogy Baranya vármegye településeinek mintegy 97%-a tisztán Pécs vonzáskörzetébe tartozott; vagyis ezek a települések kizárólagosan a várost tartották eladó- vagy vásárlóhelynek.⁷ A dél-dunántúli régióban egyértelműen Pécs bírt a legnagyobb hatással; tiszta körzetének népességét tekintve az országos rangsor második, míg a körzetek összes népességét tekintve a harmadik helyen állt.⁸ Pécs napi-, szerdán és szombaton pedig heti piacot tartott. Ezenkívül havi-, valamint évente négyszer országos vásárokat is rendeztek. A kereskedelmi utak a belvárosban, a város főterén futottak össze. Az itt megrendezett „Nagy piacon” mindenféle árucikk volt; a pécsi iparosok portékáitól kezdve – hiszen a város ipari termékei keresettek voltak vonzáskörzetében – az idelátogató települések mezőgazdasági terményein át szinte minden.⁹ Ezenkívül létezett még a „Kis piac”, a „Sertés piac”, a „Marha és gabonapiac”, de létezett külön „Gyümölcs piac” és „Hal piac” is.¹⁰ Pécs a Királyi Tartománybéli Biztosság közigazgatási székhelye volt, vagyis négy vármegye ügyeiért felelt, és a Királyi Só Tiszttség tagjaival és sóház üzemeltetésével évente körülbelül 60.000 mázsa só forgalmat bonyolított le Moháccsal együtt.¹¹

A baranyai település kézművesipara is élen járt. A mecseki szén, a vas és a bőr forgalma jelentős volt a térségben. Az 1830-as években a nagyjából 80–90 kézműves mesterséget körülbelül 700 céhen belüli- és kívüli mester végezte. Ez is mutatja Pécs ipari fejlettségét, amellyel az országos rangsor elitjébe tartozott Buda, Pest és Pozsony után. A céhes rendszert az 1840-es évektől folyamatosan váltotta fel a modernebb gyáripár (dohányörlő gyár, likörgyár, vasgyár, gyufa- és cukorgyár, sörgyár stb.), amely tovább növelte a város regionális jelentőségét.¹²

Pécs jó gazdasági helyzetén kívül kiemelkedő volt kulturális és értelmiségi jellege is. „Pécs lakosai tulajdonképpen polgárok, diákok, papok és professzorok.”¹³ Működött itt püspöki líceum, gimnázium, művészeti iskola (rajz, zene), tanítóképző, felsőbb leánynevelő intézmény és papi képző is. Szepessy Ignác pécsi püspök révén alakult meg az első, nyilvános könyvtár és 1839-ben a városban állt össze az első magyar színésztársulat is.¹⁴

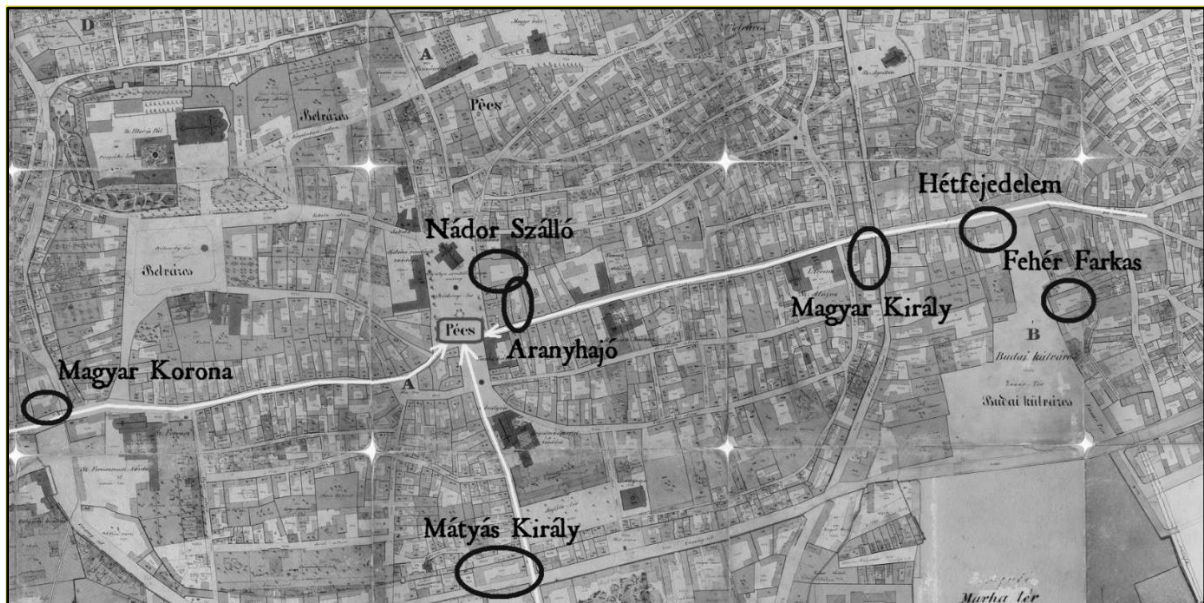
3. A HAGYOMÁNYOS VENDÉGFOGADÁS RENDSZERE PÉCSETT

Pécs gazdaságilag a régióban kiemelkedő város volt, s ez a vendéglátás rendszerében is világosan látszódik, hiszen a többnapos vásárookra érkezöket, eladókat és vásárlókat el kellett szállásolni. A 19. századi vendéglátás sok tekintetben eltért a mai, modern szállásadástól, amelyet mind keresleti, mind kínálati oldalról tetten lehetett érn.

A korabeli idegenforgalom keresleti oldalával érdemes kezdeni vizsgálatainkat. Mivel a város az 1840–50-es évekig egy zártabb közösséget alkotott, ezért az idelátogatók, a kereskedelem mindennapos résztvevői, piaci kofák és vásárlók, avagy a katonai szolgálatot teljesítők

keresték a vendéglátó egységek szolgáltatásait.¹⁵ Ezek az átutazó „idegenek”, vagyis nem a városban lakó utazók általában rövid ideig tartózkodtak Pécsen, alig néhány napot. Ezalatt az idő alatt alapszükségleteiket szerették volna kielégíttetni, úgymint: italozás, étkezés, megpihenés, a lovak felkészítése az út folytatására, esetleg minimális szórakozás – ha volt. Utazásuk mögöttes indíttatásában a feladatuk elvégzése állt; katonai szolgálatteljesítés, a kereskedelmi utak révén más piacok elérése a kereskedők számára, vásárokon való részvétel stb. Az úgynevezett szabadidős utazások nem voltak jellemzőek, de erre is akadt példa; Richard Bright angol orvos utazása 1815-ben, vagy gróf Hofmannsegg utazásai a francia háborúk idején.¹⁶

Az alacsony szintű keresletnek megfelelően alakult a kínálati oldal is a hagyományos vendégfogadás kiépülésével. A megnevezés beszédes, hiszen a vendéglátás ezen formája a hagyományoknak megfelelően működött. Ezek a vendégfogadók, fogadók, söntések és többnyire beszálló fogadók elhelyezkedésüket tekintve egy-egy piac mellett épültek fel. Ezért lehetett az, hogy habár a történelmi belvárosban alig egy – később 1846-tól kettő –, addig az imént említett terület határán, a kereskedelmi útvonalakon öt fogadónak is jutott hely, amelyek mindegyike egy-egy vásárra járó közönséget szolgált ki. A központi terület ritka voltára a városi belső közlekedés hiánya vagy fejletlensége adhat magyarázatot.¹⁷

1. Térkép. A pécsi vendégfogadók elhelyezkedése 1850 előtt

1. Map. The locations of the taverns of Pécs before 1850

Forrás: <https://maps.arcanum.com/> (Letöltve: 2023. 08. 30), saját szerkesztés

A térképen jól kivehető fogadók alapjában véve házszerű képződmények, amelyek gyakran földszintesek – ritkán emeletesek voltak. Általánosságban szerény, visszafogott barokk díszítettség jellemezte őket, s alig pár szobával rendelkeztek, amelyből egy a tulajdonosé volt. Habár akadtak olyan vendégfogadók, amelyeket bérbe adtak tulajdonosaik, a megszokott az volt, hogy a tulajdonos egyszerre több tevékenységet is folytatott: ő volt a szakács, a csaplár vagy a muzsikus is egy személyben, hiszen a vendéglátás minőségét ő határozta meg. Ez a hagyományos „vendéget látni” szemlélet teljesen megszokott volt a korban, vagyis erre volt kereslet. A több emeletű fogadóknál megfigyelhető, hogy a közös vendégterek az alsó szinten

kaptak helyet, ahol meleg ételt, frissen csapolt sört, helyben mért bort és más egyszerűbb szolgáltatásokat nyújtottak; ezzel szemben a zárható, biztonságos és tiszta vendégszobák az emeleken voltak. Ezekben a ma már egyszerűnek számító szobákban csak a legszükségesebb ülő- és fekvő alkalmatosságok voltak megtalálhatóak, villanyvilágítás híján bekészített gyertyával várták szállóvendégüket. A fogadók közös jellemzője, hogy rendszerint egy nagy kapun kellett betérni az épület védelmébe, amelynek udvarán alakították ki a latrinákat, az istállókat a lovak számára, a kocsiszíneket és itt voltak a kutak is.¹⁸

Megfigyeléseinket érdemes összehasonlítani más városokkal is. Nagykanizsán, a Dél-Dunántúl második legnagyobb városában a vendégfogadókra az 1750-as évektől meginduló hatalmas kereskedelem, és az ezzel járó forgalom teremtett keresletet; létrejöttükben azonban nagy szerep jutott a mezőváros földesurának is, aki meglátta a vendéglátásban rejlő lehetőségeket és szorgalmazta a fogadók felépítését jó megtérülésük miatt.¹⁹ Az így emelt épületekre egy az egyben igazak a korábbi megállapítások, és szinte ugyanúgy néztek ki, mint baranyai társaik. A kanizsai Korona vendégfogadót érdemes kiemelni, amely 1846-ban kocsiállással, 3 nagy lóistállóval, kamrával és pincével, meleg konyhával – hozzátartozó konyhakerttel –, 12 vendégszobával és egy olyan helyiséggel várta vendégeit, amely már a polgárosodás folyamataihoz illeszkedve billiárdszobát és kávézót is magába foglalt. Említésre méltó még a Zöldfa, amely 1840-re a régió egyik legnagyobb kapacitású és legegánsabb fogadójává vált.²⁰

A vendégfogadás hasonló képét mutatja Somogy megyében Kaposvár mezőváros is. Általánosságban elmondható, hogy a távolsági kereskedelemben résztvevőkön kívül, a katonai szolgáltatásokat teljesítők, fuvarozók és a környékbeli népesség is megfordult a különféle csárdákban, fogadókban, így kézenfekvő volt a szálláshelyek bővítése. A somogyi vendéglátói helyeket az uradalmak rendszerint bérbe adták. Az árendások gyakran zsidók voltak, akik tapasztaltabbak voltak, mint riváisaik. Érdekesség, hogy a közbiztonság fejletlen volt, így mindennaposok voltak a zavargások. Kaposvár a hg. Esterházyak uradalmi központja Pécshez képest jóval kisebb volt; népessége 1848-ra alig negyedét tette ki Pécs lakosságának. A város több kereskedelmi út csomópontjaként fejlődött, és jutott egyre nagyobb lehetőségekhez. A 19. század elején a legjelentősebb a Korona vendégfogadó lehetett Kaposvár főterén. Itt alakult meg a város első kávéháza, s innen eredeztethető a kaszinó, a színházi fellépések és egyéb események. Ezen kívül említést érdemel még a Vörös Kereszt (Roten Kreuz) fogadó, amely a fogatokon érkezők kedvelt szálláshelyének számított.²¹

Pécsett 1867 előtt 7 jelentősebb vendégfogadó képezte a városi vendéglátás legfontosabb egységeit: a Magyar Korona, a Magyar Király, a Hétféjedelem, a Fehér Farkas, a Mátyás Király, az Aranyhajó és a „Vendégfogadó a Nádorhoz”. Utóbbit hagyományosan még a fogadókhoz soroljuk, mégis Pécs első szállodájának tekinthető, amely 1846-os megnyitásával valami új kezdetét vetíti elő.

3.1. MAGYAR KORONA

A pécsi fogadótörténet egyik kiemelkedő szereplője a Magyar Korona fogadó volt. Az épületet az 1750-es években építették, amikor beszálló fogadóként üzemelt. A belváros nyugati szélénél található sertéspiac tőszomszédságában, a Szigeti Országút 2. szám alatt, a Petőfi tér sarkán

(mai Kórház téren, a Hungária utca 2. szám alatt) állt. A korszak trendjeihez illeszkedve a fogadóban mindenki megpihenhetett, akinek Pécsre vezetete az útja. Egyik leghíresebb vendége Petőfi Sándor volt, aki eltöltött egy éjszakát Mohács felé tartva.²² A fogadó kiemelt szerepére utal, hogy egykoron postakocsi-állomás volt.²³

A Korona épületét barokk stílus jellemzi. Teteje cseréppel fedett, falai jórészt téglából, illetve a középkori városfal lebontásából eredő törmelékből állt. Pécssett a 18. században a bonctárból származó alapanyag újbóli felhasználása bevett szokás volt, ezért is romlott egyes belvárosi ingatlanok állapota rohamos tempóban a 19. század közepe-végére. Az egyemeletes vendégfogadó földszintjén voltak a közös vendégterek, míg az alig 3 szoba a bennük fellelhető 5 ágygal, beleértve a fogadós lakrészét és egyéb tároló helyiségeket is, az emeleten kaptak helyet. Akárcsak a város többi szálláshelye, a Magyar Korona is jóhírű konyhával rendelkezett, amelyet a szállóvendégeken kívül az előre bejelentkezett vendégek is igénybe vehettek. A meleg étkezésein kívül természetesen minden szolgáltatást kínáltak, amire a korban szükség volt: koscsiszínnel, istállókkal, fűthető és biztonságosan zárható szobákkal a vendégek óhajait maradéktalanul teljesítették. Természetesen minden szolgáltatásért felárat kellett fizetni.²⁴

A 19. század első felében az újságírás még nem terjedt el, népszerűségét a dualizmus korában érte el. Az 1867 után fennmaradt lapokból ugyanakkor megtudhatjuk, hogy a Korona számos eseménynek adott otthont: tartottak itt farsangi bálakat, estélyeket, multságokat, de történtek gyilkosságok is. Ezek közül talán az egyik legnagyobb port, Pécs leggazdagabb kofaasszonya ellen elkövetett rabló gyilkossága kavarghatta. 1901-ben Tóth József június 3-án még reggel meghúzatta kézibaltájának élet, majd pedig nemes egyszerűséggel megölte tulajdon anyósát, özv. Királyovits Andrásnét. A merényletet maga az elkövető jelentette, amelynek hátterében az áldozat mintegy 20.000 Korona nagyságú összvagyonra állhatott.²⁵

A fogadó több nevesebb pécsi vendéglős kezén is átment. 1893-tól Sebők Gyula, 1903-tól Radócsay Imre, 1906-tól Pogány János, 1915-től Dürnbacher Ferenc, 1922-től pedig Csányi és Gatay urak igazgatták. Egy korabeli peres ügyből pedig kiderült, hogy 1898-ban a fogadó özv. Dürnbacher Mihályné tulajdona volt.²⁶

A fennmaradt írások alapján követhető a vendégfogadó útja egészen napjainkig. A két világháború közti időszakban az ingatlan visszakerült Radócsayék kezére, majd az 1930-as években vendégszobáit átalakították. 1942-től Nádor Sándor és Nádor Ferenc lettek az új tulajdonosok, akik az eredeti funkcióval szemben teljesen mást képzeltek el; mivel ekkoriban Pécssett lakhatási problémák jelentkeztek, a bérlakások jó megtérülési formának bizonyultak, így a vendégfogadónak is ezt a sorsot szánták. A város, habár tudta, hogy a befektetéssel jól járna, mégis felismerte az épület műemlékének jellegét, amely addigra mintegy 200 éve a helyén állt és egy ügyes telekcsere után maga újjátarta fel azt. Ennek a felismerésnek köszönhető, hogy mind a mai napig áll a Magyar Korona, még akkor is, ha utolsó vendégét már nagyon régen fogadta.²⁷

3.2. MAGYAR KIRÁLY

Pécs keleti városrészében, az úgynevezett Budai külvárosában több, nagyobb fogadó is épült, amivel nagyobb kapacitással tudták fogadni az itt levő, marha- és gabonapiacra érkezőket. Mivel ez a piac bonyolította le a legnagyobb forgalmat, így a szálláshelyek nem lehetetlenítették el egymás működését. A Magyar Király egészen a 17. század második feléig visszadatálható.

A mai Király utca 46. száma alatt, a Felsőmalom utca kereszteződésében helyezkedett el. Az itt elszállásolt vendégek leginkább kereskedők, kofák, vásárlók és eladók, valamint olyan átutazók voltak, akik Pécsen keresztül igyekeztek elérni az ország nyugati és déli területeit.²⁸

Az egyemeletes fogadó folyamatosan formálódott az idő, a tulajdonosok és az aktuális stílusirányzatok miatt. Az 1820-as évekig a barokk jegyeit tükrözte. A téglából épült és cseréppel fedett épület Pécs egyik legjobb vendéglátó egysége lehetett, amelyet egy kortárs író véleménye is alátámasztott.²⁹ Népszerűségét azonban tovább emelte, hogy a polgárosodás tényezésével itt rendezték be a pécsiek legelső kávéházát.³⁰ S talán némiképp az is hozzájárult ehhez, hogy a pécsiek körében híres vendéglős Dollinger András apja is vezette egy időben. Az itt elszállásolt vendégek lajstromának egyik kiemelkedő személye Kossuth Lajos volt, aki 1846-ban szállt meg pécsi látogatásakor. A Magyar Király helyiség kiosztása alapján a földszinten az ízes magyar és francia konyha, a vendéglő és kávéház, míg az első emeleten a 12 vendégszoba, 14 ágygal kapott helyet. A Király 14 ágygal az egyik legnagyobb kapacitású fogadónak számított korában. A kínált szolgáltatásokról egy 1901-ben fennmaradt újságcikk számolt be részletesen: „Tisztelettel értesítem Pécs sz. kir. város és vidéke n. é. közönségét, hogy az e hó 1 én átvett „Magyar Király” szálloda, éttermet és kávéházat (...) holnap szombaton este ifj. Kórody Gyula elsőrendű zenekar közreműködése mellett ünnepélyesen megnyitom. (...) figyelemükbe ajánlani szállodámat, mely megfelelő kényelemmel újonnan van berendezve és a szobák olcsón rendelkezésre állanak. Vidékiek részére, kik kocsival tartózkodnak Pécsen, elsőrendű beszálló hely, éttermemben kitűnő magyar és francia konyha van, mely a legkényesebb igényeket is kielégíteni képes. Kávéházamban úgy a bel-, mint a külföldi hírlapok mindenkor megtalálhatók és a t. látogatók rendelkezésére állanak. Kitűnő balatonmelléki és pécsi deindoli és székői borok.”³¹

A Magyar Király is sok mindent megélt az idők során. A megszámlálhatatlan kedélyes és önfeledt éjszakák mellett egy 1910. május 19-i öngyilkossági esetet emelnék ki. A kávéház kasszírője nem volt képes feldolgozni szerelmi csalódását, ezért reggel nátrium-hidroxidot próbált bevenni abszinttal. A halálos keverék után válságos állapotban kórházba került; indítatásáról számolócédulára írt szerelmi vallomása miatt tudunk, amelyet végig kezében tartott.³²

A fogadó bérlői/tulajdonosai a következők voltak: az 1860-as években Rattman Ferenc, 1873-tól idősebb Dollinger András, 1876-tól Weidinger Ferdinánd, 1882-től ifjabbik Scholcz Antal (sörgyáros), majd 1890-től Zsilinszky Lajos, 1901-től Lakatos Gyula, 1903-tól Cserta Vince, 1913–1915 között Kocsis István, 1927-ben pedig Vajda Ferenc és Karl Lajos.³³

A vendégfogadót sokszor felújították és próbálták hozzáigazítani az éppen aktuális trendekhez. Utóéletét tulajdonképpen ez határozta meg, 1927-ben ugyanis bérházzá alakították. A korábban említett lakhatási problémák miatt olyan jól sikerült ez a vállalkozás, hogy a pécsi építész, Hoffman László kivitelezte lakóház mind a mai napig ezen funkcióját tölti be Pécs belvárosában.³⁴

3.3. HÉT VÁLASZTÓFEJEDELEM

Pécs keleti, ún. Budai külvárosában elhelyezkedő Hét Választófejedelem az ismert és felkapott fogadók közé tartozott. Az egykori Irányi Dániel téren, a Fő utca 30. szám alatt (mai Búza tér és Király utca sarka) 1722-ben még semmi sem állt. A források szerint azonban 1748-ban már

vendéglő működött, udvarral és pincével. Ez a vendéglátóhely 1786–87-ben már vendégfogadó volt, s akkoriban a „Római császárhoz” néven ismerték a helyiek. Neve többször módosult: 1830-as években a „Császárhoz”, 1885-ben a Hét Választófejedelem, utána pedig Hétfejedelem néven üzemelt.³⁵ Az itt megszállt vendégek sora teljesen azonos a Magyar Király vendéggörével, hiszen a piac támasztotta keresletre épült a Fejedelem is. Vendéggöre ugyanakkor annyival volt bővebb, hogy itt már a helyiek is gyakran megfordultak.³⁶

Az épület küllemében és felosztásában az eddig tárgyaltaktól nem tért el. A reformkori emeletes épület ugyanazon barokk díszítettség mellett kellemes látványt nyújtott. A sörös kancsót tartó cégér a tágas kapu felett próbálta beinvitálni az arra járókat. A fogadó 4 tiszta és biztonságos vendégszobát és szinte ugyanazokat a szolgáltatásokat kínálta, mint többi versenytársa. Ugyanakkor bérkocsi állomás is volt, ahonnan gyorsan és biztonságosan lehetett elérni Szabolcsbánya-telepre, Pécs bányászati központjához.³⁷

A tulajdonosok és bérlők igyekeztek újításokkal és átépítésekkel hozzáigazodni a megváltozott trendekhez. Dollinger András igazgatása alatt élte fénykorát a fogadó. A fiatalabb Dollinger az 1880-as években vette át a szálláshely igazgatását. Az addigra már bécsi pincér tapasztalatokkal felvértezett ifjú, mindig kedves, vidám, kissé hazafias érzelmű személyiség volt, akiről áradt, hogy elkötelezett szakmája iránt, melyet élvezettel végzett; ezért akadtak olyan pécsi vendégei, akik csak miatta szálltak meg a Hétfejedelemben. Tagja volt a Pécsi Dalárdának is, ami miatt a szervezet rendre itt tartotta meg összejöveteleit, estélyeit, báljait.³⁸ Miután 1904-ben az alig 37 éves vendéglátós tragikus gyorsasággal elhunyt, a fogadó nem volt többé a régi; a Pécsi Napló kedves sorokkal búcsúztatta.³⁹

Dollinger halála után özvegye, Knortzer Amália vezette a vendégfogadót; majd 1911-től Dörfner Ede, 1912-től Földváry István, Hevesi Ferenc és egy bizonyos Tólos úr állt a fogadó élén. A Hét Választófejedelem a reformkortól a pécsi vendéglátás egyik tipikus példája volt, ugyanakkor a századfordulóra már csak másodrendű szállodaként tesznek róla említést. Bár mind a mai napig áll az épület, már rég óta nem fogadóként hasznosítják.⁴⁰

3.4. FEHÉR FARKAS FOGADÓ

A Budai városrész harmadik, és egyben legkisebb fogadója a Fehér Farkas volt. Híres és hírhedt volt a maga idejében, amit sokan ismertek, akik kelet felől közelítették meg a várost. A Vásártér 3. szám alatt (a mai Zsolnay út és Búza tér sarkán) helyezkedett el.⁴¹ A fogadó telke 1800 körül sokkal nagyobb volt, melyet később feldaraboltak és parcellákként adtak el; a Farkas 1815-ben épült fel, amely nagyjából ebben a pár évtizedben élte legszebb éveit.⁴² A földszintes házként kinéző, szinte díszítésmentes épületet jó alapanyagokból építették, amely mintegy 7 vendégszobának, 2 konyhának, nagy udvarán pedig számtalan istállónak adott helyet.⁴³

A vendégfogadó körülbelül 140 éven keresztül fogadta vendégeit, akik, ha szerették se tudták elfelejteni a hírhedt vendéglátói helységet. Máté Mihályt ok nélkül kapták el a Farkas előtt és verték meg; csak a szerencsén múltott, hogy kukorica rakománya odaért Jakab József, a fogadó tulajdonosához 1896-ban.⁴⁴ Persze ez csak egyetlen eset a sok közül, amely valamilyen módon kapcsolódik a beszálló fogadóhoz.

A pécsi szálláshely megannyi ember kezei között fordult meg élete folyamán. 1800-ig telekként a nemes Melczer családhoz tartozott, majd első igazi tulajdonosa Rick Alajos sörfőző

mester volt. 1819-től Schmaltz József, pécsi vendéglős és családja vezette a helyet. 1856-ban ugyanakkor Weisz Antal vásárolta meg az üzletet és jó vendéglátói munkássága miatt egészen a századfordulóig igazgathatta azt.⁴⁵

A bérlés és tulajdonosváltás ezzel még korántsem ért véget. Ugyanakkor Weisz után még Weindorfer János nevét érdemes kiemelni, aki 1913-ban vette át a fogadót és a rövid, mintegy öt évig tartó vezetése alatt a helyet annyira sikerült felvirágoztatni, hogy a Farkas ekkoriban vált „(...) polgári és munkás vendéglővé, intellektuális bohémtyárává, mivel a jogakadémiai ifjúság egyik törzshelye volt.”⁴⁶

A vendéglő valóban látogatott lehetett, amelyhez rengeteg történet kapcsolódik. A hely utóéletéről annyit érdemes kiemelni, hogy 1918 májusában innen indult a pécsi katonai- és bányász felkelés (a katonák nem kívántak újra hadba vonulni a világháború miatt), amit hamar elfojtottak. Majd egészen az 1980-es évekig különböző gazdasági tevékenységeket folytattak falai között, amikor is a Zsolnay út kiszélesítése miatt sorsa eldöntetett, és elbontották.

3.5. MÁTYÁS KIRÁLY

Most, hogy ismerjük Pécs nyugati-keleti irányban lévő fogadóit, tekintsük át a déli-északi tengelyt is. A belvárostól délre eső területek, az úgynevezett Siklósi városrész felé eső terület legismertebb vendégfogadója a Mátyás Király volt. A hajdani Siklósi városkapu mellett, az Irgalmasok utca 26. szám alatt, a Rákóczi utca északnyugati sarkán állt a vendégfogadó. Egyes leírások szerint 1830-as évekre tehető alapítása, ugyanakkor egy biztos, hogy az említett helyrajzi szám alatt 1850 körül már biztosan létezett a fogadó elődje, a Dukaten Wagner. Neve később a „Bognárhoz” lett és csak 1870-től kapta meg a Mátyás Király nevet.⁴⁷ A szállóba leginkább azok jelentkeztek be, akiknek dolga Pécsen keresztül vezetett, és közülük is azok, akik a déli kereskedelmi útvonalon keresztül az ország horvát–szerb–bosnyák területeit szerették volna elérni. Általában gazdák, iparosok, jegyzők, papok és tanítók szálltak meg itt.⁴⁸

Kialakítását tekintve nem különbözött a többi földszintes fogadótól; tágas udvarába széles kapun lehetett behajtani, ahonnan könnyen el lehetett érni a kiszolgáló helyiségeket. Külsőleg nagyon póriasan hatott az oda látogatóra, ám a szegényes megjelenést bőven kárpótolták kellemes és családi légkörrel. Finom konyháját sokan szerették, 9 tiszta szobájával pedig fennállása alatt képes volt megtartani klientúráját.⁴⁹

A „Matyi” olyan volt, mint a többi pécsi szálláshely: a polgárosodás során különböző események helyszíne, a vendégek igényeinek kiszolgálója. A megannyi tulajdonos közül Labrencz Gusztáv 30 éves vezetése mutatja azt, hogy jó szakértelemmel hálás tud lenni a fogadó tulajdonosának. A legszebb éveknél halála vetett véget 1907-ben, amikor a híres pécsi országos kiállítás alatt szélütést kapott. Labrencz G. fennmaradt hagyatéki felsorolása is azt mutatja, hogy mindene a Mátyás körül forgott. Vagyonelemei olyan ingó és ingatlan tételek voltak, amelyek a vendégfogadó mindennapos működéséhez elengedhetetlenek bizonyultak; mint vendéglői berendezések, gazdasági felszerelések, présház pince eszközökkel, földek, szőlők, szántók stb. Vagyonát lánya és felesége örökölte.⁵⁰

Akárcsak a többi szálló esetében, a Mátyás Király falai között is tartottak rendezvényeket. A városban megszokott estélyek, bálók, ünnepek, valamint a bűnözés legváltozatosabb formái jelentek meg, amelyek közül egyet emelnék ki. 1900-ban, a 8. számú vendégszobában egy amerikai házaspár szállt meg, akik fogadásból neki láttak tandemkerékpáron körbeutazni a Földet. Mondani sem kell, hogy az esemény helyi szenzációnak számított Pécssett.⁵¹

A tulajdonosokról leginkább csak a 19. század második feléről van tudomásunk. 1877–1907 között Labrencz Gusztáv, majd családja, 1912-től Eötvös József, 1914-től Siftár István, 1918-tól pedig Hoffmann Mihályé volt a Matyi. Sajnos ez volt az utolsó tulajdonosváltás a fogadó életében. Az 1920-es években Pécs városa a fogadó helyén képzelte el a város első mozgóképszínházát frekventált elhelyezkedése miatt. Ugyanakkor, ezeket a terveket elvetették, a filmszínházat máshol építették fel, és a Mátyás Királyt elbontották, helyén pedig bérházakat emeltek, amiket mind a mai napig használnak.⁵²

3.6. ARANYHAJÓ

A történelmi belvárosban két jelentősebb fogadó működött 1867 előtt. A város Fő terén tartott piacokon szinte mindenki kivétel nélkül megfordult, és ide futott be minden kereskedelmi útvonal is. Ezen kereslet kielégítésére épült az Aranyhajó fogadó, amely egészen a 17. századig visszavezethető, bár fogadóként először csak 1802-ben említik. Az épület a Fő tértől nagyjából 2 perc sétára állt, a Király utca 3. szám alatt. Elnevezése habár sokszor cserélődött, mindig az arany-hajó összetétel maradt: „Király u. 3. sz. alatt 200 év óta működik szálló „Arany Hajófogadó” (1802), „Arany Hajóhoz vendégfogadó” (1859), „Aranyhajó fogadó” (1865), „Aranyhajó szálloda” (1885), Szálloda „Az arany hajóhoz” (1896) néven.”⁵³

Az Aranyhajó kissé különbözött elődjétől. Megjelenésében sokkal patinásabb volt, mint a többi fogadó és 1845-ig ez volt a város legnagyobb szállója. Vendégekörében üzletemberek és a katonaság tisztjei is előszeretettel bukkantak fel. A Hajó a maga két emeletével, a belvárosi építkezések stílusával valóban formabontónak számított, és már-már egy szálloda képét adta. Rendelkezett belső udvarral, amelyet főbejáratán keresztül mindenki elérhetett és minden olyan helyiséggel, mint a többi hagyományos vendégfogadó. A Hajó 19–20 vendégszobával várta szállóvendégeit.⁵⁴

Akárcsak a többi szálláshelyet, fennállása alatt a Hajót is igen sokan vezették, amelyhez valahogy mindenki hozzátudott tenni valamit. Számptalan felújításon, bővítésen, modernizáción, renováláson esett át amikor szükség volt lépést tartani a kor szokásaival.⁵⁵

A fogadó ugyancsak kulcsszereppel bírt a pécsi mindennapokban és az itt rendezett ünnepek, bálók, fogadások, estélyek mellett számos politikai és üzleti összejövetel helyszíne is volt. De ne hagyjuk szó nélkül a bűntényeket se. Az egyik legérdekesebb eset, amely az Aranyhajóhoz köthető az volt, amikor 3 szállóvendége Pécs városában teljesen nyomtalanul tűnt el. A helyi sajtó tudósítása sem árult el többet, és azóta is rejtély, hogy mi történhetett.⁵⁶

A 19. században egyre gyakrabban adták bérbe a vendégfogadókat. A Hajót üzemeltető vendéglátósok, fogadósok közül Müllher Alajos nevét említem meg. Müllher 1870–1895 között vezette a szállót, amelyért nagyon sokat fáradozott. Tevékenységei következtében ezalatt a 25 év alatt valóban a pécsi vendéglátói helyek egyik kiemelkedőjévé vált.⁵⁷

Az, hogy a fogadó mind a mai napig megőrizte szálláshely funkcióját, ritkaságszámba megy. 2023-ban teljeskörű renovációt hajtottak végre rajta, amellyel a megváltozott, modern igényeknek kívánnak a lehető legteljesebb mértékben megfelelni.

3.7. VENDÉGFOGADÓ A NÁDORHOZ

A korábban megismertetett vendégfogadók a kereskedelemre, az itt megforduló népességre épültek. Az alapszükségletek kielégítése általuk könnyű volt, hiszen a meleg ételt, a friss italt, a biztonságot nyújtó belső udvart a lovak pihentetésével és a tiszta és pihentető vendégszobákat kivétel nélkül az összes szálláshely kínálta. Köztük ezért nem is igen volt verseny, mindegyik gazdaságosan tudott üzemelni a másik mellett. A belváros egyetlen szállója volt az Aranyhajó fogadó, amely 1846-ig Pécs legelőkelőbb vendéglátó helyének számított. Ez azonban megváltozott a „Vendégfogadó a Nádorhoz” megalapításával.

1846-ban, a Széchenyi tér 15. szám alatt, a hajdani piacok közvetlen szélén, a város szívébe érkező kereskedelmi útvonalak találkozásában a pécsi kereskedő Schönherr Eduárd és apósa Stopfer Márton felépítették a város első szállodájaként nyilvántartott „vendégfogadót”, a Nádort. A folyamathoz hozzátartozott az a szerencse is, hogy 1844-ben a városnak érdekében állt a későbbi szálloda telkét hasznosítani, és a korábbi egyházi használat helyett több közcélú épületet szeretett volna a lakosság számára bocsátani. A szálló telkét ez év decemberében árvezték el, s megkezdődhettek a tervezési- és kivitelezési munkálatok.⁵⁸

A terveken a híres pécsi építész, Piatsek József dolgozott, aki egy késő klasszicista épületet álmodott meg. 1846-ra készült el a remekmű, amely nevét József Nádor 50. évfordulója után kapta. A szálloda tökéletesen illett bele a szomszédos házak közé, harmonikusan passzolt a belváros látképebe. Földszintjén kávéház és étterem nyílt, amellyel a polgári igényekhez igazodtak, udvarában ugyanakkor kocsiszínek és gyönyörű kert kapott helyet. A fő épületszárny folyosóit oszlopokkal, míg a köztük levő teret üveglapokkal töltötték ki. Emeletein kaptak helyet azok az ízlésesen bebútorozott vendégszobák, amelyeket már díszítő falfestés burkolt. Összesen 30 szobával a Nádor lett a legnagyobb kapacitással rendelkező szálloda Pécsen.⁵⁹

A korábbi fogadókkal ellentétben a szállót bérbe adták és első bérlője, Hohe György pesti tapasztalatait felhasználva kezdte meg igazgatását. 1846. október 17-én már üzemelt a komplexum, minden szolgáltatásával együtt. A megnyitóról a tulajdonos úgy vélekedett, hogy mindent eladtak, és még „sajtot sem tudtak az éhező vendégeknek felszolgálni.”⁶⁰ Habár a hagyományos fogadók között született a Nádor, mégis innovatív képet vetített elő. Igaz, Hohe nem sokáig tudta vezetni a szállót, mert véleménye összekülönbözött a tulajdonoséval. A soron következő vendéglősök munkájával sem volt megelégedve Schönherr, így maga vette kezébe az irányítást. Célja az volt, hogy nemcsak a jelenben Pécs legkiemelkedőbb szállodájává tegye a Nádort: például az evőeszközökre „Nádor” vésetet rakatott vagy különleges alkohol kínálatot teremtett különféle idegen szeszek kereskedelmével. A kereskedő csak 1854-ig tudott a vendégfogadó élén maradni. Schönherr Eduárd, olyan a korban még nem létező igényeket akart kielégíteni, amelyek nem voltak még megszokottak, bár tény, hogy ezekre felfigyeltek.

Halála után egyetlen fia, Mihály örökölte hagyatékát. Fia nem volt olyan jó vendéglátós érzéssel és motivációkkal megáldva, mint apja, de töretlenül szolgálta ki vendégeit. Szorgalmas, de visszafogott munkássága alatt a szálloda a pécsi mindennapok bevett helyszínévé vált. Nem csoda, hogy a Nádor saját törzsvendéggörrel bírt. Schönherr Mihály jó vendéglátói létét nemcsak a szálloda népszerűségének növekedése – majd hanyatlása – támasztja alá, hanem az is, hogy családi vagyongént tudta megtartani azt. A szállót 1902-ben teljesen átépítették, kibővítették és a Nádor Szálló nevet adományozták neki. Az átépítés olyan nagyszabású volt, hogy minden helyi iparos, építész és közreműködő a sajátjának érezte, pécsinek érezte. Az a szálloda 121 éve épült és mind a mai napig fennmaradt. Habár ezalatt is számtalan tatarozáson esett át, jelenleg mégis üresen és kihasználatlanul áll az épület Pécs főterén.

4. ÖSSZEGZÉS, EREDMÉNYEK

Megismerhettük a pécsi, hagyományos vendégfogadás rendszerét a legnevesebb vendégfogadók történetének rövid bemutatása mellett. A tradicionális alapon működő vendéglátás a korszakot jól leírja; a kereskedelem és forgalmazás fellendülésével megjelenő idegenek keresletet támasztottak a szálláshelyek iránt, így biztos megtérülésként épülhetett fel valamennyi fogadó a korban. A szállóvendégek, vagy akárcsak az átutazó személyek alapszükségletüket kívánták kielégíteni, amely az étkezésben, ivásban, a pihenésben és a lovak felkészítésében kimerült. Ezeket a vendégfogadók maradéktalanul teljesítették és szinte mindegyikük ugyanazt kínálta. Ugyanazon az áron szinte bárhol megszállhatott az, aki Pécsre látogatott és majdnem mindenhol ugyanannyiba kerültek a felkínált szolgáltatások is. Az épületek hasonlóak voltak, nem törekedtek az újabb és újabb vendégek megnyerésére. A szállók tulajdonosa felelt a mindennapi üzemelésért is, és vendégszeretetétől, valamint „vendéget látni” látásmódjától függött a helyiség atmoszférája. Ebben a hagyományos rendszerben jött létre a város első, igazi szállodájaként nyilvántartott Vendégfogadó a Nádorhoz 1846-ban. A Nádor valami új és idegen előhírnöke volt a maga korában. Természetesen nyújtotta a korban elvárt szolgáltatásokat is, de emellett sokkal több volt: egy új kort vetített elő: a díszítés és elegáns bútorzat pedig az akkor még alig létező igények híján a szemnek volt kedves. A kávéház és étterem a polgárosodás színterei voltak. A maga nemében egyedülálló szálloda létrejött Pécsen egyértelműen a változás kezdetét jelentette. A kiegyezés után épült szállodák alaptípusa a Nádor volt, és a későbbiekben is az maradt. Az első világháború éveire felépült modern szállodák visszaszorították a hagyományos fogadók jelentőségét. Ugyanakkor pécsi sajátosság volt, hogy a már meglévő, nagyobb fogadók a szállodák mellett fenn tudtak maradni. A dualizmus korában a város egész gazdasági rendszere átalakult, amelyek közül egyik leglátványosabb a vendéglátás, azon belül is a szállásadás volt. 1915-ig olyan szállodák nyitották kapuikat a városban, mint a Pannonia Grand Hotel, a Nádor Szálló, a Vadember vagy éppen a Vadászkiirt. Az ekkor kialakult pécsi vendéglátás pedig a tulajdonképpen vett mai vendéglátás alapját képezte.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Antalffy Gyula [1982]:** Reformkori magyar városrajzok. Panoráma Kiadó. Budapest.
- Bácskai Vera [1993]:** Piackörzetek és piacközpontok a Dél-Dunántúlon a 19. század első felében. In: Kapiller Imre (szerk.): Gazdaságtörténeti tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 34. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg. 213–250. old.
- Bácskai Vera–Nagy Lajos [1984]:** Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bezerédy Győző [1983]:** A városkép és városszerkezet alakulás Pécsen. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1982. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 265–293. old.
- B. Horváth Csilla [1987]:** A pécsi Kossuth Lajos utca a múzeumban lévő képeslevelezőlapokon. In: Bezerédy Győző (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 30–31. (1985–1986). Janus Pannonius Múzeum. Pécs. 271–290. old.
- B. Horváth Csilla [1994]:** A Múzeum helytörténeti gyűjteményében lévő, Pécsen ábrázoló képes levelezőlapok, V.* Irgalmasok utcája, Kossuth (Majláth) tér. In: Uherkovich Ákos (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 38. (1993). Janus Pannonius Múzeum. Pécs. 139–150. old.
- B. Horváth Csilla [2010]:** Az Irányi Dániel (Búza) tér történetéhez. A harangöntőműhely és környéke. In: Márfi Attila (szerk.): Utcák, terek, épületek Pécsen. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 105–120. old.
- Bright, Richard [1818]:** Travels from Vienna through Lower Hungary; with some remarks on the state of Vienna during the congress, in the year 1814. Printed for Archibald Constable and Company. Edinburgh. Source: <https://books.google.com/>.
- Eperjessy Géza [1979]:** A pécsi kézműipar reformkori történetéhez. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1977. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. pp. 253–280.
- Hetedhétár [2010]:** Trebbin Ágost: Azok a régi szép idők... Kalandozások a régi Pécs városában–10. Elérhetőség: <https://hetedhethatar.hu/> (Letöltve: 2023. 09. 01).
- Hofmannsegg, Johann Centurius [1800]: Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Grenze. Ein Auszug aus einer Sammlung von Originalbriefen. Göttingen. Elérhetőség: <https://books.google.com/>.
- Koncz István:** Álmodik a gyomor. Jelenkor [2020]: Elérhetőség: <https://www.jelenkor.net/> (Letöltve: 2023. 08. 31).
- Kaposi Zoltán [2009]:** Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848. Czupi Kiadó. Nagykanizsa.
- Kaposi Zoltán [2012]:** Kihívások és modellértékű válaszok. A dél-dunántúli városok átalakulása a 19. században. In: Közép-Európai Közlemények. Történészek, regionalisták és geográfusok folyóirata. 5. évf., 1. szám. 186–198. old.
- Kaposi Zoltán [2017]:** Pécs gazdasági helyzete a 19. század közepén. In: Közép-Európai Közlemények. A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány, és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata. 10. évf., 2. szám. 7–22. old.
- Kiss Géza [1976]:** A reformkori Pécs ábrázolása a korabeli irodalomban. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1974–1975. Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 233–248. old.
- Kiss József [1894]:** Pécs és környéke vezetőkönyv a városban és annak környékén. Mecsek Egyesület tulajdona. Pécs.
- Kovács Lajos [2000]:** Kanyargós utcák, görbe esték. A pécsi bohémvilág a századfordulón. Pro Pannónia Kiadó. Pécs.
- Lukrits Ignácz [1877]:** Pécs sz. kir. város utcái-, ház-számai- és háztulajdonosainak névjegyzéke 1877-ik évben. Taizs Mihály nyomdája. Pécs.
- Móro Mária [1995]:** Pécs város népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig. In: Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 1. Pécs Története Alapítvány. Pécs. 27–36. old.
- Nagy Imre Gábor [2010]:** Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). Baranya Megyei Levéltár. Pécs.
- Vámos Eszter:** Kinek a kávéház, kinek a kocsmá – A középosztály és az alsóbb osztályok szórakozása Pécsen a 1920-as években. Újkor [2018]: Elérhetőség: <https://ujkor.hu/>.
- Pécs Története [2022]:** Pécs Története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Kaposi Zoltán–Vonyó József (szerk.). Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó. Pécs.
- Pécsi Figyelő [1895. 05. 15]:** A „Hajó” szálloda bérlője. Pécsi Figyelő. Pécs. 3. old

- Pécsi Figyelő** [1896. 10. 07]: Megvert ember. Pécsi Figyelő. Pécs. 5. old.
- Pécsi Figyelő** [1900. 07. 27]: Nászut biciklin a világ körül. Pécsi Figyelő. Pécs. 2–3. old.
- Pilkhoffer Mónika [2022]**: Szellemi élet és művészetek, szabadidő és hétköznapiak. In: Kaposi Zoltán–Vonyó József (szerk.): Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó. Pécs. 325–376. old.
- Pécs Lexikon [2010]**: Pécs Lexikon I.–II. kötet. Romváry Ferenc (szerk.). Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft. Pécs.
- Prágai Magyar Hírlap** [1931. 11. 04]: Titokzatos eltűnések egy pécsi szállóból. Prágai Magyar Hírlap. Prága. 3. old.
- Pécsi Napló** [1901. 06. 04]: Rablógyilkosság a „Korona-szálló” -ban. Pécsi Napló. Pécs. 4. old.
- Pécsi Napló** [1901. 11. 08]: Hirdetés. Ünnepeles megnyitás. Pécsi Napló. Pécs. 7. old.
- Pécsi Napló** [1904. 01. 27]: Isten veled András... és Pécsi vendéglős halála. Pécsi Napló. Pécs. 2–3. old.
- Pécsi Napló** [1910. 05. 20]: Öngyilkos kasszírő. Szerelemből a halálba. Pécsi Napló. Pécs. 3. old.
- Pécsi Napló** [1919. 04. 30]: Uj mozgószínház lesz Pécsen. Pécsi Napló. Pécs. 2. old.
- Régi Pécs [2013]**: Régi Pécs: Fehér Farkas vendégfogadó és az 1918-as hatos lázadás. Elérhetőség: <https://regipecs.blog.hu/> (Letöltve: 2023. 09. 01).
- Schmelcz-Pohánka Éva [2021]**: Pécs topográfiaja a város visszafoglalásától a 19. század derekáig. In: Fedeles Tamás (szerk.): Magyar Várostörténeti Atlasz 8. Pécs. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Budapest–Pécs. 42–47. old.
- Szili Ferenc [1988]**: Somogy megye kereskedelme a kései feudalizmus korában 1700–1848. Balaton Élelmiszer- és Vegyiáru Kereskedelmi Vállalata. Kaposvár

Levéltári források: Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML) Pécsen:

- MNL BaML IV. 1406. b. 1423/1898 [1897. 27. 10]**: Özv. Dürnbacher Mihályné felszólítása: a Korona mellett lévő mészárszék használatának ügye. 1–19. old.
- MNL BaML IV. 1406. e. „C” 12967/1925 [1925. 08. 01]**: Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztár építési kérvénye: az Aranyhajó szálloda átépítésének, korszerűsítésének építési ügye. 1–15. old.
- MNL BaML IV. 1406. h. „F” 14–82376/1942 [1942. 05. 06]**: Nádor Sándornak és Nádor Ferencnek kérelme: a Magyar Korona lebontásának ügye. 1–8. old.
- MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935 [1844. 12. 30]**: A Nádor Szálló teljes építési iratai, tervrajzai, a terület árverezési lajstromai 1844-ből, és a teljes épület építési története 1844–1935. pp. 1–80.
- MNL BaML IV. 1406. h. „F” 9230/1927 [1927. 04. 27]**: Karl Lajosnak és Vajda Ferencnek átépítési kérelme: a Magyar Király szállodának bérházzá való alakítása. 1–26. old.
- MNL BaML IV. 1409 b. 147/1908 [1907. 09. 04]**: Labrencz Gusztáv pécsi vendéglős halálának hagyatéki tárgyalási ügymenete. 1–17. old.

JEGYZETEK/NOTES

- ¹Antalffy [1982] 82. old.
- ²Kiss [1976] 233–248. old.
- ³Antalffy [1982] 84. old.
- ⁴Kaposi [2017] 7–22. old.
- ⁵Móro [1995] 27–36. old.
- ⁶Kaposi [2012] 186–198. old.
- ⁷Bácskai [1993] pp. 213–250. old.; Bácskai–Nagy [1984] 45. old.
- ⁸Bácskai–Nagy [1984] 45–47. old.
- ⁹Antalffy [1982] 79. old.
- ¹⁰Schmelcz-Pohánka [2021] 42–47. old.
- ¹¹Bácskai [1993] p. 221; Antalffy [1982] pp. 82–83.
- ¹²Móro [1995] p. 34; Eperjessy [1979] 253–280. old; lásd még: Kaposi [2017]
- ¹³Antalffy [1982] 90. old.
- ¹⁴Kiss [1976] 240–243. old.
- ¹⁵Móro [1995]
- ¹⁶Bright [1818] pp. 575–592; Hofmannsegg [1800] 48–81. old.
- ¹⁷Pécs Története [2022]; Bezerédy [1983] 265–293. old.

- ¹⁸Kovács [2000] pp. 41–43; Kiss [1976] 239–240. old.
- ¹⁹Kaposi [2009] 54. old.
- ²⁰Kaposi [2009]
- ²¹Szili [1988] pp. 106–112; Antalfy [1982] 63–73. old.
- ²²Kovács [2000] 41. old
- ²³Jelenkor [2020]
- ²⁴ilkhoffer [2022] pp. 325–376; Pécs Lexikon [2010] p. 476; Kovács [2000] 42. old.
- ²⁵Kovács [2000] p. 43; Pécsi Napló [1901. 06. 04] 4. old.
- ²⁶MNL BaML IV. 1406. b. 1423/1898 [1897. 27. 10] pp. 1–19; lásd még: Pécs Lexikon [2010] p. 476; Kovács [2000] 44. old.
- ²⁷MNL BaML IV. 1406. h. „F” 14–82376/1942 [1942. 05. 06] 1–8. old.
- ²⁸Pécs Lexikon [2010] p. 476; Kovács [2000] 66–68. old.
- ²⁹Antalfy [1982] 82. old.
- ³⁰Újkor [2018]
- ³¹Pécsi Napló [1901. 11. 08] p. 7; lásd még: Hetedhétatár [2010]; Kovács [2000] 66. old.
- ³²Pécsi Napló [1910. 05. 20] 3. old.
- ³³Pécs Lexikon [2010] 476. old.; Kovács [2000] 68. old.
- ³⁴MNL BaML IV. 1406. h. „F” 9230/1927 [1927. 04. 27] 1–26. old.
- ³⁵Pécs Lexikon [2010] 300. old.
- ³⁶Kovács [2000] 68. old.
- ³⁷B. Horváth [1987] pp. 271–290; lásd még: Kiss [1894]
- ³⁸Hetedhétatár [2010]; Kovács [2000] 68. old.
- ³⁹Pécsi Napló [1904. 01. 27] 2–3. old.
- ⁴⁰Nagy [2010] 76. old.
- ⁴¹Pécs Lexikon [2010] 220. old; Lukrits [1877] 33. old.
- ⁴²B. Horváth [2010]: 105–120. old.
- ⁴³Régi Pécs [2013]; B. Horváth [2010] 117. old.
- ⁴⁴Pécsi Figyelő [1896. 10. 07] 5. old.
- ⁴⁵B. Horváth [2010] 17. old.
- ⁴⁶Pécs Lexikon [2010] p. 220.
- ⁴⁷Kovács [2000] 62. old.
- ⁴⁸Pécs Lexikon [2010] p. 492; Kovács [2000] 63. old.
- ⁴⁹B. Horváth [1994] pp. 139–150; Kiss [1894] 18. old.
- ⁵⁰MNL BaML IV. 1409 b. 147/1908 [1907. 09. 04] 1–17. old.
- ⁵¹Pécsi Figyelő [1900. 07. 27] 2–3. old.
- ⁵²Pécsi Napló [1919. 04. 30] 2. old
- ⁵³Nagy [2010] 137. old
- ⁵⁴Pécs Lexikon [2010] p. 52; Kovács [2000] p. 52.
- ⁵⁵MNL BaML IV. 1406. e. „C” 12967/1925 [1925. 08. 01] 1–15. old.
- ⁵⁶Prágai Magyar Hirlap [1931. 11. 04] p. 3.
- ⁵⁷Pécsi Figyelő [1895. 05. 15] 3. old.
- ⁵⁸MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935 [1844. 12. 30] pp. 1–80.
- ⁵⁹Pécs Lexikon [2010] p. 20; Kovács [2000] pp. 46–47; lásd még: MNL BaML IV. 1406. h. „F” 2935/1935 [1844. 12. 30]
- ⁶⁰Kovács [2000] 47. old